

המצפון הדואב של הירוקים

סטיבן אסמה

לא מזמן, כשצחצחתי שיניים, גער בי בני בן השש ואמר שהברז פתוח זמן רב מדי. הוא נזף בי קשות ולסיום שאל אותי בזעם אמיתי: "אתה לא אוהב את כדור הארץ?". בזמן האחרון הוא החל לעסוק בשאלת האנרגיה: הוא עובר בין חדרי הבית ומכבה אורות באדיקות, גם אם אני עודני משתמש בהם. דומה שחטאי הסביבתנות מעוררים בו את הלחץ ואת החרדה שהשרה עליי חטא האוננות בילדותי הקתולית.

במסיבה שבה נכחתי לאחרונה, התוודה חבר בשיחה קבוצתית כי הוא אינו מקפיד ממש על מחזור. נדמה היה שבעקבות ההערה הסתמית הזו התרוקן החדר כולו מאוויר – אפילו נגן התקליטורים החסיר כמדומה פעימה. החבר הפך פתאום למנודה. כופר התגלה בקרב עדת המאמינים. אנשים הטיחו בו דברים קשים ופניהם התעוותו בזעם קדוש.

רבים מן האנשים המתרגשים עד עומק לבם מן הצורך הדחוף להציל את כדור הארץ מצדיקים את תחושותיהם העזות בחומרת הבעיה ובסכנה העצומה הצפונה בה. אין ספק שהצדק עמם וכי המצב קשה. אנו אכן ניצבים בפני אתגרים סביבתיים, ועלינו לנקוט צעדים כדי לתקנם. אבל אפשר למצוא הסבר נוסף ללהט הייחודי האופף את הציווי החדש הזה – להיות ירוקים.

פרידריך ניטשה היה הראשון להבחין כי הרגשות הדתיים, כמו תחושת האשמה או הכעס, אינם עוזבים אותנו גם כאשר אנו נוטשים את הדת. הוא טען כי אנו חיים בעולם פוסט־נוצרי; אמנם הכנסייה כבר אינה שולטת בחיינו הפוליטיים והכלכליים, אבל כתרבות אנו מושפעים עדיין מן הערכים היודיאור־נוצריים. והערכים הללו אינם ברורים מאליהם; אין מדובר בעשרת הדיברות או בדוקטרינה ספציפית, אלא בהשקפת עולם מוסרית כללית.

את מערכת הערכים המוסווית שלנו נוכל לזהות בצורה ברורה יותר אם נציב אותה מול הקוד המוסרי שקדם לנצרות. הפגאנים ייחסו ערך רב לכבוד ולגאווה, אבל הנוצרים מעלים על נס את הענווה ואת ההכנעה; הפגאנים רצו להימנע מבושה פומבית, והנוצרים – מאשמה פרטית; הפגאנים כיבדו את ההירארכיה אשר הגדירה מי נעלה ומי נחות, ואילו הנוצרים קוראים לשוויוניות; הפגאנים הדגישו את הצדק, ולעומת זאת הנוצרים מרוממים את החמלה (ברוח הפניית הלחי השנייה). בבסיס הערכים הנוצריים, סבר ניטשה, אנו מוצאים סוג של פסיכולוגיה הנשלטת בידי טינה ואשמה.

בכל תרבות קיים מצפון – קולה של ביקורת עצמית פנימית. אבל בתרבות הנוצרית, טען ניטשה ובעקבותיו פרויד, זהו מצפון על סטראידיים. בעולם המושגים של החטא הקדמון והנפילה מגן עדן אנחנו חשים אשמה על עצם קיומנו. בלב התרבות המערבית פועמת התחושה שאיננו ראויים. מדוע היא נמצאת שם?

התיעוב הזה שאנו מפנים כלפי עצמנו הוא המחיר שעלינו לשלם על היותנו בני תרבות. בחברה מאורגנת היטב, המגנה על האינטרסים של הרבים, עלינו להימנע מדי יום מלנהוג על פי האינסטינקט הטבעי. עלינו להחניק בלא הרף את הדחפים האנוכיים והתוקפניים, וכמבוגרים אנו רגילים כל כך לעשות זאת עד שהדבר הפך לשגרה שקשה להבחין בה. אילו הייתי רגיל לפעול על פי דחפיי, הייתי הורג באופן קבוע כל מי שעומד לפניי בתור לקפה ומזמין מרקחות מסובכות של מוקה עם קצפת. לאמיתו של דבר, לא הייתי טורח אפילו לעמוד בתור אלא פשוט מסתער על הדלפק (כנהוג בסין, כפי שנוכחתי לדעת בתקופה שחייתי שם) ומסלק אנשים מדרכי בכוח הזרוע. אלא שבתוך נפשי ניטשת תמיד תחרות היאבקות קטנה המונעת ממני להפגין את התוקפנות הטבעית הזו. וכאן מדובר רק בקפה של בוקר – חשבו כמה פעמים אתם משתוקקים לחנוק מישהו בתחרות הציבורית.

כאשר התוקפנות אינה מוצאת לה מוצא החוצה, עליה לפנות פנימה. ולכן אנחנו עסוקים במין הכחשה עצמית או התאכזרות עצמית. בסופו של דבר ההתאכזרות הזו חיונית ומועילה לחברה, שכן היא מונעת ממני לתת דרור לנטיית הרצחניות כלפי שותי לאטה נטול קפאין בטעם מוקה עם קצפת. אבל תוקפנותי אינה נעלמת; היא פשוט מובסת בכוח המשמעת הפנימית שלי. לכן אני מרגיש רע עם עצמי – וכך ראוי שיהיה. עכשיו הכפילו את כל המאבקים הפנימיים היומיומיים הללו פי מאה, ותוכלו להבין מדוע חשב ניטשה שאנחנו תמיד מרגישים קצת אשמים. הפסיכולוגיה המורכבת הזו לא הייתה תמיד כה מובנת לאורך ההיסטוריה; היא לא הייתה גלויה לעינינו, וגם כיום אינה נהירה לכל. פשוט הרגשנו רע עם עצמנו, ולאט לאט פיתחנו תיאולוגיה שנתנה פשר לכל זה: אלוהים הוא מושלם וזך וטהור, ואילו אנו תולעים חטאות וחסרות ערך המטמאות את הבריאה בעצם נוכחותן. ניטשה גרס כי מבחינה היסטורית נזקקנו לאלוהות אידיאלית מפני שחשנו צורך עז להתאכזר לעצמנו, להרגיש אשמה. חשנו את הצורך הזה מאחר שמקננים בנו אינסטינקטים שאינם יכולים למצוא להם מוצא פומבי ועלינו לבלום אותם בתוכנו.

תחושת חוסר הערך מאפיינת עדיין חלק גדול מן התרבות הדתית במערב, אבל רבים, במיוחד במרכזים עירוניים רב־תרבותיים, כבר אינם דתיים כל כך. יש אמנם מי שמאמינים כי אלוהים צופה בהם ושופט אותם, ורגשות האשמה והרוגז המוסרי שלהם מעוגנים בתפאורה התיאולוגית המסורתית. אבל יותר ויותר אנשים ממעמדות הביניים ומן המעמדות הגבוהים מגדירים את עצמם כיום כחילוניים – "רוחניים", אולי, אבל לא דתיים.

העולם החילוני צריך עדיין למצוא פשר לדרמה הפסיכולוגית הסמויה המתחוללת בנפשנו, ובייחוד לרגשות האשמה והטינה. כאן נחלצת לעזרתו הסביבתנות בתורת תחליף דת. אפשר לנסח אפוא מחדש את טענתו של ניטשה בדבר הקשר בין רעיון האל האידיאלי לתחושת האשמה: אנחנו מאמינים בסביבה זכה וטהורה מפני שעלינו להתאכזר לעצמנו בהיותנו יצורים נחותים, ואנחנו זקוקים לכך מפני שניחנו באינסטינקטים תוקפניים שאסור לנו לתת להם ביטוי.

מאחר שהפרת מצוות הדת כבר אינה מציקה למצפוננו, אנו מוטרדים עכשיו מחטאים חדשים: השארנו את הברז פתוח, הותרנו את האורות דולקים, זלזלנו במחזור או השתמשנו בשקיות ניילון במקום בשקיות נייר. זאת

ועוד, עדיין מזומן לנו התענוג הצדקני של להיות דתי (במקרה הזה – ירוק) יותר מהזולת: צורות המינוח החדשות כוללות אי־הכנת קומפוסט או סירוב לקנות תוצרת אורגנית. את החומצה הגופרתית שנשמרה בעבר לשטן אפשר לשחרר כיום נגד המנכ"לים הרשעים של התאגידים הגדולים ונגד נהגי מכוניות זוללות דלק. מחרחרי הפחדים האפוקליפטיים של העבר קראו לנו לחזור בתשובה פן ניצלה באש הגיהנום, אבל כיום אנו מצווים למחזר כדי שלא ניצלה בקרינה הבוקעת מבעד לחור האוזן. מעניין לראות כיצד מנכסת לעצמה הסביבתנות את ההיבטים האפוקליפטיים של הנראטיב הדתי הישן. האמונה שהקץ קרב ובא תפסה מקום מרכזי מאוד בנצרות המסורתית; הייתה זו קריאת אזהרה מטלטלת שנועדה להעלותנו על דרך הישר. כיום אנו מוקפים בסביבתנים רבים האחוזים בהלה אמיתית לא פחות לנוכח שינויי האקלים וההתחממות הגלובלית. לדת החדשה יש גם כוהנים גדולים; אל גור, למשל ("הגוראקל"), ממלא בה את תפקיד הנביא.

בסביבתנות אפשר למצוא מקבילות אפילו לצורות הקיצוניות והסגפניות ביותר של אשמה דתית. ניטשה טוען שהדת טיפחה את האשמה לרמה כה נורוטי, עד שיש אנשים החשים צורך להתנצל על עצם קיומם. השוו גישה זו להתנהגותם של הקיצוניים בקרב שוחרי שימור הסביבה, המבקשים להקריב את עצמם למען עצים ולווייתנים. מורים, כמוני, יכולים להעיד כי רבים מבני הנוער של ימינו סבורים שחיות המחמד שלהם שוות ערך לבני אדם. לא זו בלבד שבני הדור הבא נוקטים גישה שוויונית כלפי כל עולם החיים, במקרים רבים הם נתקפים נקיפות מצפון בשל העובדה שהמין האנושי השחית וחילל את הסימפוניה היפהפייה של הטבע. ברור להם שמוטב לכדור הארץ בלעדינו: איננו ראויים. בגרסה קיצונית זו, המטרה הסביבתנית אינה מסתכמת בשאיפה לצמצם את טביעת הרגל הפחמנית שלנו, אלא חותרת למגר את עצם הווייתנו.

הצגת המקבילות הללו לא נועדה לזלזל באידיאל הסביבתני. עלינו לעשות כל שביכולתנו כדי לקיים את כדור הארץ, ובלבד שניוותר בגבולות ההיגיון. אלא שיש לנו נטייה להיעשות נורוטיים וחרדים יתר על המידה, במיוחד כשאנו שומעים כל הזמן, באמצעות תכסיסי שיווק ירוקים, שכל אחד ואחד מאתנו אחראי להישרדותה של הפלנטה. זהו משא אשמה כבד.

מתברר שדווקא חתך האוכלוסייה שבו אין לדת אחיזה (במילים אחרות, ליברלים לבנים) מצמיח את החסידיים השוטים ביותר של הירוק באשר הוא. הייתכן שהחבר'ה האלה חייבים לשחרר את המרה השחורה המוסרית שלהם דווקא בדרך הסביבתנית, מפני שחסרות להם אמתלות אידיאולוגיות מן הסוג

המאפשר לשמרנים להפגין זעם צדקני (למשל, שלילת נישואי הומוסקסואלים או התנגדות להפלות)?

אם הסביבתנות היא תחליף לדת – אם היא משמשת דרך לתת תוקף לרגשות מסוימים – אפשר אולי לצפות למצוא גם תחליפים חילוניים לאשמה ולטינה. קל להיווכח כיצד נטיותינו לחטוא, להתחרט ובאופן כללי להתמכר להתאכזרות עצמית באות לידי ביטוי, למשל, באובססיות שלנו לגבי בריאות וכושר. המאבק במשקל (דיאטה והפסקתה) עקף מזמן את כל חטאי הכרת האחרים ותפס מעמד בכורה ברדיפתנו העצמית החילונית. התוקפנות המתרעמת שלנו גם מצליחה פה ושם למצוא נתיבים אל העולם החיצון. אולי איננו יכולים להרביץ לאנשים שהיינו רוצים להכותם בחיים האמיתיים, אבל עדיין נוכל להפנות חלק מן הזעם שלנו כלפי הרשעים של ארץ הטלוויזיה. איזה יופי של שנאה חשנו כולנו כלפי אם השמינייה או כלפי בריטני ספירס. היה זה חרון קדוש מזכך מאין כמוהו. וחשבו לרגע על הדרמה המוסרית המשלהבת שחוו צופי תכנית הריאליטי על ג'ון וקייט גוסלין ושמונת ילדיהם. ביטויים רבים נוספים של כעס זה, שנשמר בעבר לגינויים דתיים בלבד, נראים ונשמעים עתה על כל מסך ומעל כל גלי האתר. נדמה כי חלקים גדולים מן החדשות נועדו לאפשר קתרזיס לתרעומת שהצטברה בתוכנו. גם תכניות האירוח והריאליטי של שעות היום מבקשות לגרות את זעמנו הצדקני. הן אינן אלא הצד האחר של המטבע הדתי: נוסף על ההתאכזרות העצמית של רגש האשמה, אנחנו יכולים לתת מוצא לתוקפנותנו (כמו קהל צופים בטקס הטבעת מכשפות), כל עוד היא מוצדקת מטעמי אדיקות והגנה על המידות הטובות ועל דרך הישר.

הסביבתנות היא עכבה רגשית מועילה הרבה יותר מן הפחד מפני העונש המטפיזי הצפוי למי שמאונן יותר מדי; גם אם היא נזירית, היא עדיין מחוללת דבר מה חיובי. אבל בסביבתנות, כמו בכל אידיאולוגיה אחרת, טמון הפוטנציאל לקנאות דוגמטית ולאובססיה. האם אנחנו באמת זקוקים לעוד דת חסרת הומור? בואו נציל יחד את כדור הארץ, בהחלט. אבל בואו נודה גם שיש לנו נטייה טבעית לאשמה ולטינה, ונניח לעובדה הזו למתן מעט את הלהט ולצמצמו לרמות סבירות יותר.

סטיבן אסמה מלמד פילוסופיה בקולומביה קולג', שיקגו. המאמר פורסם במקור בכתב העת *The Chronicle Review* בינואר 2010.